
Нульовий розділ

7 серпня 1944 року

Листівки

Смерком вони сиплються з неба. Перелітають через фортечні мури, перекидаються через дахи, пурхають у западини між будинками. Цілі вулиці вкриті вихорами листівок, сяйливо білих на тлі бруківки. «Термінове повідомлення жителям міста! — написано на них. — Негайно виходьте на відкриту місцевість».

Зростає приплив. Висить маленький жовтий серпик місяця. На дахах приморських готелів зі східного боку і в садах за ними шість підрозділів американської артилерії закладають запальні набой в жерла бомбометів.

Бомбардувальники

Вони летять через Ла-Манш опівночі. Їх дванадцять, і вони названі на честь пісень: «Зоряний пил», «Штормова погода», «У доброму гуморі» й «Озброєна крихітка»¹. Море переливається далеко внизу, вкрите незліченними гребенями пінявих хвиль. Уже скоро навігаційні прилади розпізнають низькі, освічені місяцем, брили островів, вишикуваних уздовж горизонту.

Франція.

Потріскують перемовні пристрої. Помалу, ледь не ліниво, бомбардувальники скидають висоту. Вузькі смужки червоного світла тягнуться від зеніток угору й униз узбережжям. З'являються темні розбиті кораблі,

¹ Stardust («Зоряний пил») — популярна джазова пісня 1927 року американського композитора Хорі Кармайкла. Stormy Weather («Штормова погода») — пісня, написана 1933 року американцями Гарольдом Арленом та Тедом Келлером. In the Mood («У доброму гуморі») — пісня, написана американцем Джо Гарлендом, стала відомою у виконанні Гленна Міллера. Pistol-Packin' Mama («Озброєна крихітка») — пісня, написана 1943 року американцем Алом Декстером. — *Прим. ред.*

затоплені або розтроснені, один без носа, інший, догораючи, мерехтить. На найвіддаленішому острові охоплені панікою вівці бігають зигзагами поміж каменів.

У кабіні кожного літака бомбардир вглядається в приціл і рахує до двадцяти. Чотири, п'ять, шість, сім... Бомбардирам місто-фортеця на все ближчому гранітному виступі скидається на бридкий зуб, на щось чорне й небезпечне, на останній налив, який треба розтяти.

Дівчина

У закутку міста, у високому й вузькому будинку номер чотири по рю Воборель, на останньому, шостому поверсі незряча шістнадцятирічна дівчина на ім'я Марі-Лор Леблан стоїть на колінах біля низького столика, повністю зайнятого моделлю. Це мініатюра міста, у якому вона тепер живе, що складається з пропорційно зменшених копій сотень будинків, магазинів і готелів, оточених мурами. Ось церква з продірявленою гострою верхівкою, й огрядний старий Шато де Сан-Мало, і ряди приморських садіб, усипаних димарями. Граційна дерев'яна пристань дугою вигинається від пляжу, що зветься Пляж дю Моль; елегантний, укритий сітчастим візерунком портик накриває ринок морепродуктів; дрібні лавки, найменші з яких розміром як яблучні зернятка, поцяткували крихітні майдани.

Марі-Лор проводить кінчиками пальців уздовж сантиметрових перил, що увінчують фортечні мури, описуючи нерівну зірку по периметру моделі. Знаходить просвіт згори на стінах, звідки чотири церемоніальні гармати направлені на море.

— Бастьйон д'ля Олянд, — шепоче вона, і її пальці спускаються крихітними сходами. — Рю де Кордье. Рю Жак Картье.

У кутку кімнати стоять два поцинковані відра, у яких по вінця води. «Наповной їх, — казав їй двоюрідний дідусь, — коли можеш. І ванну на третьому поверсі. Хіба знаєш, коли знову вимкнуть воду».

Її пальці повертаються до церковного шпиля, а далі на південь, до Дінанських воріт. Увесь вечір вона проводила пальцями по моделі, чекаючи свого двоюрідного дідуса Етьєна, господаря цього будинку, що пішов із дому минулої ночі, доки вона спала, й ще не повернувся. І тепер знову ніч, годинник зробив ще один оберт, у всьому кварталі тихо, і їй не спиться.

Вона чує бомбардувальники за п'ять кілометрів. Усе гучніший шум, схожий на радіоперешкоди. Або гул усередині мушлі.

Коли вона відчиняє вікно в спальні, рев літаків гучнішає. Більше цієї жахливо тихої ночі не чути нічого: ні двигунів, ні голосів, ні брязкоту. Ні сирен. Ні стукоту кроків по бруківці. Не чути навіть чайок. Лиш високий приплив нахльстує на підвалини міських стін унизу, за шість поверхів і квартал від неї.

І ще щось.

Щось м'яко ляпотить, дуже близько. Вона прочиняє ліву віконницю й проводить пальцями по перекладині правої. Там застряг аркуш паперу.

Вона підносить його до носа. Аркуш пахне свіжим чорнилом. Може, бензином. Папір ще хрусткий, недовго пробув надворі.

Марі-Лор вагається біля вікна, стоячи в самих панчохах, у неї за спиною її спальня, мушлі, розкладені на комоді, камінчики вздовж плінтуса. Її ціпок стоїть у кутку, товстий роман шрифтом Брайля чекає на ліжку сторінками вниз. Гул літаків наростає.

Юнак

За п'ять вулиць на північ світловолосий вісімнадцятирічний німецький солдат на ім'я Вернер Пфенніг прокидається під слабкий уривчастий гул, трохи гучніший за дзижчання. Ніби десь віддалік мухи б'ються об шибку.

Де це він? Солодкий, трохи хімічний запах рушничної оливи, необробленого дерева від недавно збитих ящиків для набоїв; нафталіновий запах старих покривал — він у готелі. Точно. L'hôtel des Abeilles, «Бджолиний готель».

Ще ніч. Ще рано.

Від моря долинають свист і гуркіт; вогонь зенітної артилерії наростає. Капрал протиповітряних сил поспішає в бік сходів.

— Спускайся в підвал, — гукає він через плече, і Вернер вмикає свій польовий ліхтар, згортає ковдру в наплічник і вибігає в коридор.

Не так давно «Бджолиний готель» був приємною місциною з яскраво-блакитними віконницями на фасаді, устрицями на льоду з власного кафе й офіціантами-бретонцями в краватках-метеликах, що натирали склянки за шинквасом. Він пропонував двадцять один номер із морськими краєвидами й комин у вестибюлі завбільшки з вантажівку. Парижани, що приїжджали сюди на вихідні, пили тут аперитиви, а до них — заїжджі посланці республіки: міністри й віце-міністри, абати й адмірала, а за кілька століть до них — обвітрені корсари: вбивці, грабіжники, мародери, моряки.

А до цього, перш ніж тут облаштували готель, цілих п'ять століть тому, цей будинок належав капітанові капера, який покинув морський розбій і став вивчати бджіл на пасовиськах за Сен-Мало, нашкрябуючи записи в блокнотах і смакуючи медом просто зі стільників. Горішні одвірки й досі прикрашають дубові гребені з вирізьбленими джмелями; укритий плющем фонтан у внутрішньому дворіку має форму вулика. Вернерові особливо подобаються п'ять вицвілих фресок на стелях найбільших горішніх кімнат, де бджоли завбільшки з дітей ширяють на тлі блакитних задників — великі ледачі трутні й трударі з прозорими крилами; де мало не триметрова багатookа бджолина матка з золотавим пухнатим черевцем звивається на стелі над шестикутною ванною.

За останні чотири тижні готель перетворився на фортецю. Солдати підрозділу австрійських протиповітряних сил забили кожне вікно, перевернули кожне ліжко. Вони укріпили вхід, заставили сходові майданчики дерев'яними ящиками з артилерійськими набоями. На четвертому поверсі готелю, де кімнати із зимовими садами й французькими балконами виходять просто на фортечні мури, поселилася стара швидкісна зенітна гармата під назвою «Вісім-вісім», здатна вистрелювати майже десятикілограмові набої на чотирнадцять із гаком кілометрів.

«Її величність», так австрійці називають свою гармату. Впродовж останнього тижня вони доглядали за нею, як робочі бджоли за маткою. Залили в неї оливи, перефарбували її дуло, змастили її колеса та поклали до ніг мішки з піском, мов дари.

Велична «Вісім-вісім», смертельно небезпечна монархиня, що мала б захищати їх усіх.

Вернер на сходовому майданчику, на півдорозі до першого поверху, коли «Вісім-вісім» вистрелює двічі поспіль. Це вперше він почув постріл із гармати зблизька — звук такий, наче відірвало горішню частину готелю. Вернер зашпортується й затуляє долонями вуха. Вібрація прокочується стінами донизу, до фундаменту, а тоді знову вгору.

Він чує, як австрійці двома поверхами вище підповзають до гармати, перезаряджають її, а тоді все віддаленіші різкі звуки обох набоїв, як ті просвистують у повітрі над океаном, уже за три з гаком кілометри від них. Один із солдатів співає, усвідомлює він. Або ж, мабуть, навіть не один. Може, вони всі співають. Восьмеро військових із Люфтваффе, жоден із яких не проживе й години, співають своїй монархині любовну пісню.

Вернер поспішає через вестибюль за променем зі свого польового ліхтаря. Гармата вистрілює втретє, й десь близько розбивається скло,

й потоки сажі з гуркотом ллються димарем, а стіни готелю бринять, мов ударений дзвін. Вернер непокоїться, що звук виб'є йому зуби.

Він відчиняє двері в підвал і завмирає на мить, йому паморочить-ся в голові.

— Оце й усе? — питає він. — Вони й справді наступають?

Але хто йому відповідь?

Сен-Мало

У будинках обабіч вулиць останні неевакуйовані містяни прокидаються, стогнуть, зітхають. Старі діви, повії, чоловіки за шістдесят. Маруди, колабораціоністи, скептики, пияки. Черниці різних орденів. Бідняки. Уперті. Сліпі.

Хтось поспішає до протибомбових сховищ. Хтось каже собі, що це просто навчальна тривога. Хтось затримується захопити ковдру, молитовник чи колоду гральних карт.

Бої почалися два місяці тому. Шербур звільнили, Кан звільнили, Ренн теж. Половина західної Франції звільнена. На сході совіти відбили Мінськ; польська Армія Крайова бунтує у Варшаві; кілька газет осмілили аж до припущення, що настав переломний момент.

Але не тут. Не в цій останній цитаделі на краю континенту, не в цьому останньому німецькому опорному пункті на бретонському узбережжі.

Тут, перешіптуються люди, німці відновили два кілометри підземних коридорів під середньовічними стінами; тут збудували нові системи обори, нові трубопроводи, нові шляхи для відступу, підземні комплекси гідної подиву складності. Під напівострівним фортом Ла Сіте, через річку від старого міста, є кімнати з перев'язувальними матеріалами, кімнати з амуніцією, навіть підземний госпіталь, принаймні так кажуть. Там провітрюване приміщення, є цистерна для води на двісті тисяч літрів і прямий зв'язок із Берліном. Там вогнеметні міні-пастки, доти з перископічними прицілами; німці наклали досить боєприпасів, щоб вистрілювати набої в море весь день, щодня, цілий рік.

Тут, шепочуть вони, з тисяча німців, готових загинути. Або п'ять тисяч. А то й більше.

Сен-Мало. Вода оточує місто з чотирьох боків. Його зв'язок із рештою Франції щонайтонший: дамба, міст, піщана коса. Ми насамперед малонці, кажуть жителі Сен-Мало. Потім — бретонці. Французи — якщо на це ще лишається місце.

При світлі зливи граніт виблискує синім. За найвищих припливів море прокрадається аж у підвали середмістя. За найнижчих відпливів порослі мушлями краї тисяч уламків кораблів стирчать над водою.

За три тисячоліття цей невеликий мис бачив багато облог.

Але такої — ніколи.

Бабуся притискає верескливого малюка до грудей. За кілометр від неї, за районом Сен-Серван, пияк, помочившись на вулиці, знімає з огорожі листок паперу. «Термінове повідомлення жителям міста! — написано на ній. — Негайно виходьте на відкриту місцевість».

На островах виблискують вогнем зенітки, великі німецькі гармати в старому місті знову зі свистом випускають залп, а триста вісімдесят французів, ув'язнених в острівному форті Насьональ, за чверть милі від берега збиваються до купи в залитому місячним світлом дворіку й дивляться на небо.

Після чотирьох років облоги що принесе їм ревіння все ближчих бомбардувальників? Порятунк? Загибель?

Ляскіт рушничних пострілів. Барабанный стукіт зеніток. Десяток голубів, що всілися на церковному шпилі, прямовисно шугають донизу й роблять коло над морем.

Будинок номер чотири по рю Воборель

Марі-Лор Леблан одним-одна стоїть у своїй кімнаті, нюхаючи листівку, яку не може прочитати. Виють сирени. Вона зачиняє віконниці й замикає вікно на клямку. Щомиті літаки наближаються; кожна секунда — це втрачена секунда. Їй треба було б бігцем спускатися. Їй треба було б дістатися до кутка в кухні, звідки маленький люк веде в погріб, повен пилу, поточених мишами килимів і старезних валіз, яких давно ніхто не відчиняв.

Натомість вона повертається до столу в ногах ліжка й стає на коліна поряд із моделлю міста.

Знову її пальці знаходять фортечні мури, Бастьйон д'ля Олянд, маленькі сходи, що ведуть униз. У цьому вікні, тут, у справжньому місті, якась пані вибиває килими щосуботи. Із цього ось вікна одного разу хлопчик крикнув: «Дивися під ноги, ти що, сліпа?»

Віконне скло дрижить у рамах. Зенітки випускають ще один залп. Земля ще трішечки прокручується навколо своєї осі.

Під її пальцями мініатюрна рю д'Естре перетинається з мініатюрною рю Воборель. Її пальці звертають направо, ковзають дверними прорізами. Перший, другий, третій. Четвертий. Скільки разів вона це вже робила?

Номер чотири — високий, схожий на занехаяне пташине гніздо будинок її двоюрідного дідуся Етьєна. Будинок, у якому вона прожила чотири роки. У якому, на шостому поверсі, вона сама-одна стоїть на колінах, а дванадцять американських бомбардувальників із ревом летять у її бік.

Вона натискає на крихітні входні двері, спрацьовує прихована засувка, і маленький будиночок відділяється від моделі. Він завбільшки з пачку сигарет її батька.

Тепер бомбардувальники так близько, що підлога під її коліньми починає пульсувати. У коридорі дзвенять кришталеві підвіски на люстрі над сходами. Марі-Лор повергає димаря на мініатюрному будиночку на дев'яносто градусів. А тоді забирає три дерев'яні планочки, які слугують йому за дах, і перевертає його.

Їй на долоню падає камінь.

Він холодний. Завбільшки з голубине яйце. Формою схожий на краплю.

Марі-Лор затискає крихітний будинок в одній долоні, а камінь — в іншій. Кімнатка здається хиткою, ненадійною, наче гігантські пальці ось-ось проламають її стіни.

— *Papa*¹? — шепоче вона.

Підвал

Під вестибюлем «Бджолиного готелю» — корсарів підвал, вирубаний у фундаменті. Позаду ящиків, шаф і панелей для інструментів стіни з голого граніту. Стелю підпирають три обтесані вручну масивні балки, яких кінцями приволокли з древнього бретонського лісу й поставили на місце кілька століть тому.

Через єдину електричну лампочку все залите хиткою тінню.

Вернер Пфенніг сидить на розкладному стільці за верстаком, перевіряє рівень зарядженості батареї й одягає навушники. Його радіо — дво-направлений приймач-передавач, обшитий сталлю, з антеною завдовжки

¹ Тато (*фр.*). — Тут і далі прим. перекл., якщо не вказано інаше.

півтора метра. Він дає Вернерові змогу зв'язуватися з відповідним приймачем угорі, з двома іншими зенітними батареями в стінах міста і з підземним штабом військ гарнізону по той бік ріки.

Нагріваючись, приймач гуде. Коригувальник вогню читає координати в мікрофон, а артилерист їх повторює. Вернер тре очі. За ним повно конфіскованих скарбів, аж до стелі: скручені гобелени, старовинні підлогові годинники, гардероби, велетенські пейзажі, помережані дрібними тріщинками. На полиці навпроти Вернера стоять вісім чи дев'ять гіпсових голів, про призначення яких він не може здогадатися.

Дебелий фельдфебель Франк Фолькгаймер спускається вузькими дерев'яними сходами й нахилиє голову під балками. Він лагідно всміхається Вернерові, сідає на стілець із високою спинкою, оббитий золотавим шовком, і кладе на коліна рушницю, що тепер здається заледве більшою за диригентську паличку.

— Почалося? — питає Вернер.

Фолькгаймер киває. Він вимикає свого польового ліхтаря і змахує дивовижно витонченими в'ями в напівтемряві.

— Довго це триватиме?

— Недовго. Тут ми в безпеці.

Інженер Бернд приходить останній. Він дрібний, косоокий, із безбарвним волоссям. Бернд зачинає за собою двері в підвал, замикає їх на засув і сідає посередині дерев'яних сходів із похмурим виразом на обличчі, від страху чи хоробрості — важко сказати.

Тепер, коли двері зачинені, гудіння сирен м'якшає. Над ними мерехтить підвальна лампочка.

«Вода, — згадує Вернер. — Я забув воду».

Із віддаленого кута міста долинають вибухи зенітної батареї, а тоді «Вісім-вісім» нагорі знову стріляє, гучна, смертельна, й Вернер слухає, як набої зі свистом злітають у повітря. Водоспади пилу ллються зі стелі. У навушниках Вернер чує, як австрійці нагорі досі співають.

*...auf d'Wulda, auf d'Wulda, da scheint d'Sunn a so gulda...*¹

Фолькгаймер сонно шкрябає пляму на штанах. Бернд гріє подихом складені човником руки. Приймач із тріском повідомляє швидкість вітру, тиск повітря, траєкторії. Вернер згадує дім: фрау Елену, що, нахилившись над його маленькими черевичками, зав'язує кожну шнурівку на

¹ «На Влтаві, на Влтаві, де світить сонце золоте» (нім.) австрійська народна пісня.

подвійний бантик. Зірки, що пропливали повз його вікно. Свою молодшу сестру, Юту, з клаптиковою ковдрою на плечах і навушником від радіо в лівому вусі.

Чотирма поверхами вище австрійці закладають ще один набій у димливий гузівник гармати «Вісім-вісім», удруге перевіряють кут горизонтальної наводки і затуляють вуха, коли гармата вистрелює, але тут, униз, Вернер чує тільки радіоголоси свого дитинства. *Богиня історії дивилася вниз на Землю. Очищення можна досягнути лише через найгарячіший вогонь.* Він бачить ліс сухих соняхів. Він бачить зграю чорних шпаків, що розлітаються з дерева.

Бомбова злива

Сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять. Ось під прицілами мчить море. А тепер — верхівки дахів. Двоє менших літаків утворюють димовий коридор, головний бомбардувальник відкриває вогонь, одинадцять інших беруть із нього приклад. Бомби падають навскіс, літаки миттю здіймаються.

Небо знизу заплямовується темними бризками. Двоюрідний дідусь Марі-Лор, замкнений із кількома сотнями інших за воротами форту Насьональ, за півкілометра від берега, примружується й думає: «Сарана», — і з його пам'яті, з якоїсь укритої павутиною години в парафіяльній школі, виринає притча зі Старого Заповіту: «Немає царя в сарани, але вся вона в строї бойовім виходить»¹.

Диявольський рій. Квасоля з перекинутого мішка. Сотня розірваних чоток. Тисячі метафор, але їх усіх не досить: сорок бомб на літак, разом чотириста вісімдесят, тридцять три тонни вибухівки.

Лавина сходить на місто. Буревій. Чайні чашки зсовуються на полиці. Картини зіслизають із гвіздків. За чверть секунди сирен уже не чути. Нічого не чути. Гул стає такий гучний, що можуть лопнути слухові перетинки.

Зенітні гармати випускають останні набой. Дванадцять бомбардувальників, неушкоджені, повертаються в синю ніч.

На шостому поверсі будинку номер чотири по рю Воборель Марі-Лор залізає під ліжко й притискає до грудей камінь та маленьку модель будинку.

У підвалі під «Бджолиним готелем» гасне єдина лампочка.

¹ Переклад І. Огієнка.